

JELLE DE ROCK

THE IMAGE OF THE CITY IN EARLY NETHERLANDISH PAINTING (1400-1550)

(*Studies in European Urban History* 44), Turnhout (Brepols) 2019, 356 pp., 112 ills. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 2 503 57982 5, € 94

Stadsgeschiedenis is een betrekkelijk jonge maar bloeiende tak binnen de geschiedenisstudie. Ze richt zich weliswaar vaak op individuele steden, maar ambiëert vooral stedelijke verschijnselen en processen in hun samenhang te analyseren en te interpreteren. Stadshistorici betreden vaak meerdere deelgebieden: economische, sociale en politieke geschiedenis, kunstgeschiedenis enzovoorts.¹ In de Lage Landen zijn de voornaamste centra de universiteiten van Antwerpen, Gent, Leuven en Amsterdam, met als trait-d'union het *Tijdschrift voor stadsgeschiedenis*. Vooral in België bestaat veel belangstelling voor de theorie van de stadsgeschiedenis en voor de bestudering van de stad binnen het ruimere kader van de mentaliteitsgeschiedenis. Deze is door Jelle De Rock omschreven als 'de subjectieve gewaarwording van de stedelijke ruimte en het discours van de representatie ervan'.²

Tegelijk met de stadsgeschiedenis groeide na omstreeks 1980 de belangstelling voor het beeld als bron van historisch onderzoek; dit terrein is lange tijd door historici veronachtzaamd en in feite pas sinds omstreeks 1990 in bredere kring serieus genomen.³ Binnen de stadsgeschiedenis was die belangstelling er al betrekkelijk vroeg, zoals blijkt uit de tentoonstellingscatalogus *Opkomst en bloei van het Noordnederlandse stadsgezicht in de 17de eeuw* (1977).⁴ In Nederland gebeurde daarna weinig op dit gebied, maar in Duitsland en Italië werd de *Stadtbildforschung* of *iconografia*

della città in de jaren negentig zelfs een officiële tak van onderzoek. In 1999 verscheen het befaamde *Das Bild der Stadt in der Neuzeit*, met talrijke bijdragen over onder andere de typologie van het picturale stadsgezicht en stadsgezichten als bron voor de verschillende takken van historisch onderzoek, zoals de mentaliteitsgeschiedenis.⁵

Parallel hieraan was al eerder, gestimuleerd door het beroemde *The Image of the City* (1960) van Kevin Lynch, in de Angelsaksische wereld de 'cognitieve' geografie ontstaan naast de traditionele beschrijvende historische geografie en cartografie.⁶ In het voetspoor van die 'cognitieve' geografen gingen ook – het eerst in Italië – historische cartografen onderzoeken hoe landschappen en steden door gebruikers en bezoekers zintuiglijk en mentaal werden ervaren en vervolgens in beeld gebracht in panorama's en andere semi-cartografische stadsporetten.⁷

Het was de Antwerpse economisch historicus en stadshistoricus Peter Stabel die op het idee kwam om de uit de economie stammende kwantitatieve en seriële bestudering van bepaalde thema's in een welomschreven corpus toe te passen op middeleeuwse en vroegmoderne stadsgezichten, ten behoeve van een feitelijke onderbouwing van de stedelijke mentaliteitsgeschiedenis. Zo verscheen in 2012 in het kader van het universitaire project 'Beeld van de stad' het proefschrift van historicus Jelle De Rock, waarvan dit boek

de Engelstalige bewerking is.⁸ De titel is een variant op die van Lynch uit 1960. Ook hier betekent 'image' niet 'weergave', maar 'voorstelling', 'verbeelding'.

De Rock begint met vast te stellen dat de bloeiende stadscultuur in de Bourgondische Nederlanden leidde tot wat hij noemt een 'sophisticated iconografie van de stad' in de schilderkunst, opmerkelijk gedetailleerd en natuurgetrouw. De schilderkunst uit die tijd is daardoor een rijke bron van informatie over de fysieke stad en het leven in de stad. Maar dat is niet het doel van dit boek. De Rock wilde weten wat 'het beeld van de stad' in de schilderkunst ons zegt over hoe de stad werd waargenomen ('perceived') door contemporaine kunstenaars en opdrachtgevers, en door de laatmiddeleeuwse maatschappij als geheel (21-22).

Hij heeft daartoe uit het geheel van de 1700 Zuid-Nederlandse paneelschilderijen uit de periode ca. 1420-1520 die zijn gedocumenteerd door het Studiecentrum Vlaamse Primitieven in Brussel, een corpus van 550 panelen van de bekendste meesters (inclusief die met noodnamen) samengesteld. Het betreft meesters uit Doornik, Brugge, Brussel, Leuven en Gent. Antwerpen, met zijn pas tegen 1500 ontluikende paneelschilderkunst, is niet meegenomen. De selectiecriteria binnen de groep van 1700 worden niet nader beschreven, het is onder meer niet duidelijk waarom bepaalde kleine meesters (Vrancke van der Stockt, Colijn de Coter) niet zijn gekozen.

Van deze 550 panelen bleken er 220 een of meer gezichten in of op een stad te bevatten. Deze gezichten zijn geanalyseerd op het voorkomen van bepaalde iconografische motieven ('coding categories'), met de bedoeling om hierdoor te 'meten' in hoeverre verschillende 'dimensies' van de stedelijke ruimte in het stadsgezicht zijn uitgedrukt (46). Het is namelijk bekend dat deze gezichten weliswaar vaak min of meer herkenbare gebouwen bevatten, maar in feite fictieve constructies zijn. In deze selectieve weergave openbaart zich, aldus de veronderstelling, 'hoe de middeleeuwse mens zijn betrekking tot en zijn houding tegenover het fenomeen stad definieerde' (25). In de praktijk blijkt het daarbij overigens te gaan om de kerkelijke, bestuurlijke en adellijke bovenlaag, omdat daaruit de door De Rock onderzochte opdrachten voortkwamen.

De vier 'coding categories' die De Rock koos, worden in afzonderlijke hoofdstukken behandeld. In hoofdstuk I ('Religious space. The city as devotional theatre') komen gezichten aan bod waarin de uitgebeelde stad volgens de auteur – in de iconologische traditie van Panofsky – niet het contemporaine maar het historische of het hemelse Jeruzalem verbeeldt (hoewel hij deze methode karakteriseert als 'old-fashioned').⁹ Het valt op dat De Rock de veelheid aan afgebeelde kerken niet, zoals de lezer zou verwachten, interpreteert als tekens van een bloeiend eigentijds religieus stedelijk leven.

Daardoor komt dit hoofdstuk wat apart te staan van de volgende drie.

Hoofdstuk II ('Economic space. The pulse of the city') behandelt de mate waarin de schilderkunst aandacht schonk aan het eigentijdse bedrijfsleven en koopmansbestaan. De Rock concludeert dat – na de gedetailleerde en levensechte weergave van het maatschappelijk leven bij Van Eyck en zijn generatiegenoten – in de tweede eeuw helft de door hen geschapen beeldmodellen steeds meer gestileerd werden en zo een onwerkelijk en wat hij noemt 'idealiserend' karakter kregen. Hij verklaart dit voorzichtig met de veronderstelling dat rijk geworden kooplieden de tweeslachtige of zelfs negatieve houding tegenover handel en nijverheid overnamen van de traditionele aristocratie. In een tot paragraaf uitgegroeide voetnoot tekent hij hierbij overigens aan dat dit niet geldt voor de laatziende-eeuwse havengezichten, met name die uit het betrekkelijk jonge, relatief laat opbloeiende en niet in het Brusselse corpus vertegenwoordigde Antwerpen.

In hoofdstuk III ('Monumental space. The city as a stage') wordt de al in hoofdstuk II gesignaleerde 'idealisation' van het geschilderde stadsbeeld van na circa 1450 uitgewerkt. Ze gaat volgens De Rock gepaard met 'monumentalisation' en 'theatricalisation'. De stad, en met name het geheel van gebouwen die stedelijke macht uitdrukken (stadhuis, belfort, poorten enzovoort), wordt hier als het ware een decor voor de stedelijke sociaal-politieke arena. De auteur bekijkt deze voorstellingen steeds vanuit het gezichtspunt van de heersende klasse, die ook de opdrachten uitdeelde en die volgens hem hierin haar eigen suprematie projecteerde. In hoofdstuk IV ('Looking away from the city. Urban depictions of a rural ideal') presenteert hij de uitgebeelde buitenstedelijke omgeving als uitdrukking van het door de stedelijke landeigenaren gekoesterde ideaal van het aristocratische buitenleven.

Het boek had hier kunnen eindigen, maar bij wijze van *excursus* volgt nog een uitvoerig hoofdstuk V ('Towards an identifiable city. Town portraits of the sixteenth century'). Hierin behandelt De Rock het tussen 1520 en 1550 in de Lage Landen tot bloei komende 'stadsportret': profielen, panorama's, vogelvluchtgezichten en 'perspectiefplattegronden' (met isometrisch weergegeven bebouwing). De invalshoek is hier niet kwantitatief, maar klassiek typologisch. In het voetspoor van Nuti (zie noot 6) beschouwt hij ook dit genre allereerst mentaliteits-historisch, als de (perspectivisch steeds verder geperfectioneerde) uitdrukking van een toenemend stedelijk besef van identiteit (198). Toch is dit hoofdstuk nog het meest traditioneel van opzet en inhoud, doordat De Rock – bij mijn weten voor het eerst – een vrijwel volledig historisch overzicht biedt van de destijds in de Nederlanden verschenen stadsporetten.¹⁰ De geïnteresseerde lezer neemt daarom het hybride karakter van het boek als geheel

graag voor lief. Interessant is zijn conclusie dat in de loop van deze kleine halve eeuw het portret evolueerde van het (door hem naar de kijkrichting vernoemde) 'horizontale' stadsprofiel met zijn varianten in de richting van de zuiver 'verticale' plattegrond met bebouwing. Dit kan gelden voor de Zuidelijke Nederlanden, hoewel de plattegrond op zichzelf vermoedelijk de oudste papieren heeft en het profiel ook na 1550 beslist een populair portrettype bleef, al dan niet gecombineerd met een plattegrond. Dat wijst eerder op verschillende, naast elkaar bestaande tradities van het stadspportret.

De Rock is niet geheel consistent in zijn typering en terminologie. Zo kenschetst hij Cornelis Anthonisz' portret in houtsnede van Amsterdam (1544) als een 'vrijwel identieke gedrukte versie' van diens geschilderde gezicht in vogelvlucht van Amsterdam uit 1538, terwijl het in feite gaat om een zeer vroeg voorbeeld van een mathematisch tamelijk zuivere perspectiefplattegrond, blijkbaar gebaseerd op dezelfde opmeting als het schilderij, maar met een bredere, tevens praktische informatieve functie.¹¹

Het boek als geheel heeft het wat stijve format van het proefschrift behouden, met een zeer lange methodisch-theoretische inleiding en ook per hoofdstuk

korte inleidingen en conclusies. Het geheel overziende vraagt deze lezer zich af of de uitkomst van het tijdrovende kwantitatieve (De Rock schrijft: 'serial') onderzoek niet wat mager is, gezien de uiteindelijk uitermate voorzichtige en soms nogal voor de hand liggende antwoorden op de oorspronkelijke hoofdvraag naar het stadsgezicht als expressie van een mentaliteit. Het boek is bovendien hier en daar nogal wijdlopig, waardoor de hoofdlijn soms verloren dreigt te gaan onder de vracht aan informatie.

Hoewel men dus aarzelingen kan hebben over zowel vraagstelling als uitvoering, biedt De Rock zeer veel informatie in de vorm van talrijke interessante incidentele observaties per afzonderlijk geschilderd stadsbeeld. Jammer genoeg ontbreekt dan weer een index, waardoor die observaties niet zo makkelijk zijn te vinden. Men mag hopen dat De Rock in een volgend boek de rijke informatie over de vroege Vlaamse stedelijke bouwkunst in haar historische context die zijn onderzoek heeft opgeleverd, nog eens zal presenteren op een ook voor niet-mentaliteitshistorici toegankelijke wijze.

BOUDEWIJN BAKKER

NOTEN

- 1 Zie onder meer H.S.J. Jansen, 'De Nederlandse stadshistoriografie in internationaal perspectief. Een geschiedtheoretische analyse', *BMGN* 111 (1996), 47-76.
- 2 Een vroeg voorbeeld van deze benadering is H. de Mare en A. Vos (red.), *Urban rituals in Italy and the Netherlands. Historical contrasts in the use of public space, architecture and the urban environment*, Assen 1993. Voor de historiografische achtergrond zie J. De Rock, 'De stad verbeeld. De representatie van stedelijke ruimte in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd: een status quaestio-nis', *Stadsgeschiedenis* 7 (2012), 248-261, hier: 248.
- 3 Cruciale publicaties waren R.L. Rotberg en T.K. Rabb (red.), *Art and history. Images and their meaning*, Cambridge, Mass. 1988 en P. Burke, *Eyewitnessing. The uses of images as historical evidence*, Ithaca 2001. Lavedan schreef al in 1954: 'les représentations des villes [...] n'important pas moins à [...] l'histoire de l'esprit humain.' Zie P. Lavedan, *Représentation des villes dans l'art du moyen âge*, Parijs 1954, 7.
- 4 C. van Lakerveld (red.), *Opkomst en bloei van het Noordnederlandse stadsgezicht in de 17de eeuw/The Dutch Cityscape in the 17th Century and its Sources*, tent.cat. Amsterdam (Amsterdams Historisch Museum)/Toronto (Art Gallery of Toronto) 1977.
- 5 W. Behringer en B. Roeck (red.), *Das Bild der Stadt in der Neuzeit (1400-1800)*, München 1999.
- 6 K. Lynch, *The Image of the City*, Cambridge, Mass. 1960. Bekend werd vooral D. Cosgrove, *Social formation and symbolic landscape*, Madison 1984. In Nijmegen bestaat sinds enige jaren de Masterstudie Urban and Cultural Geography.
- 7 Zie C.C. de Seta (red.), *Città d'Europa. Iconografia e vedutismo dal xv al xviii secolo*, Napels 1997, en daarnaast de vele studies van L. Nuti, onder meer 'Mapping Places. Chorography and Vision in the Renaissance', in: D. Cosgrove (red.), *Mappings*, Londen 1999, 90-108.
- 8 J. De Rock, *Beeld van de stad. Picturale voorstellingen van stedelijkheid in de laatmiddeleeuwse Nederlanden*, Universiteit Antwerpen 2011.
- 9 E. Panofsky, 'Reality and symbol in early Flemish painting. Spiritualia sub metaphis corporalium', in: idem, *Early Netherlandish Painting. Its Origin and Character*, (Cambridge 1953) New York 1971, 131-148.
- 10 Dit hoofdstuk is een bewerking van J. De Rock, 'From Generic Image to Individual Portrait. The Pictorial City View in the Sixteenth-Century Low Countries', in: E.M. Kavalier en A.-L. Van Bruaene (red.), *Netherlandish Culture of the Sixteenth Century. Urban Perspectives*, Turnhout 2017, 3-30.
- 11 B. Bakker en E. Schmitz (red.), *Het aanzien van Amsterdam. Panorama's, plattegronden en profielen uit de Gouden Eeuw*, Amsterdam/Bussum 2007, i.h.b. 10-24 en (voor Cornelis Anthonisz), 82-99.